

Taistolased – kas sinisilmsed idealistid või ortodokssed stalinistid?¹*Sirje Olesk*

Ei synny rakkautta ilman oikeutta,
 ei synny oikeutta ilman taistelua,
 ei taistelua ilman yhteistä rintamaa²

Soometumisest on pärast Nõukogude Liidu kokkuvarisemist kirjutatud terve raamatukogu teoseid. Ka Eestis on nähtust tutvustatud, peamiselt tõlgetena soome keelest, kuid ka meie ühiskonnateadlased ja poliitikud on siin arvamust avaldanud, eriti kui kõne all on Eesti suhted Venemaaga. Siinses artiklis käsitletakse ainult ühte tahku sellest nähtusest, Soome vähemus-kommunistide tegevust 1970. aastatel ja selle mõju ulatumist tänapäeva. Käsitlus on refereeriv, kuid küsimus ise siiski ideoloogiliselt sedavõrd tundlik, et pean kohe alguses rõhutama, et olen tohutust allikate hulgast, mis käsitlevad Soome suhteid Nõukogude Liiduga/Venemaaga valinud need, mis sobivad minu arusaamisega küsimuse iseloomust. Soome lähiajalugu tuntakse Eestis väga ebaühtlaselt: on suhteliselt palju väga hästi kursis olevaid inimesi, kuid kindlasti on palju rohkem neid, kes lähinaabrite ajaloost midagi ei tea. Sellest sõltuvalt on valitud käsitluse laad, kus taustad jäetakse laiemalt avamata. „Terminil „soometumine” on mitu erinevat definitsiooni. Euroopas (Läänes) nimetati soometumiseks loobumist välispoliitilise suveräänsuse ühest osast vastutasuks õigusele säilitada riigi sisepoliitilised alused; sisuliselt tähendas see NSV Liidu satelliidiks saamist. NSV Liidus samal ajal nimetati soometumist „tõelise heanaaberlikkuse” poliitikaks. Soomes käibis veel teinegi selle termini definitsioon, nimelt seda mõisteti poliitika mudelina, mis võimaldas häid suhteid NSV Liiduga, samal ajal jagades euroopalikke väärtusi ja teostades koostööpoliitikat selle euroatlantilises mõistes.” (Jushkin 2009)

Eesti poolt vaadates oli Soome 1960.–1980. aastatel „välismaa”, kaubaküllane kapitalistlik riik, kuhu väga vähestel õnnestus sõita, kuid mille elust vähemalt tallinlased televisiooni kaudu siiski võisid aimu saada. Soome diplomaat ja kirjanik, maailmas palju liikunud Max Jakobson kirjutab oma mälestustes: „Olin aastakümnetega harjunud vastama erinevas rahvusvahelises kontekstis kui tahes pentsikutele küsimustele. Kui ma pärast sõda Londonisse saabusin, siis päriti: Kumb okupatsioon oli hullem, kas Saksa või Vene? Washingtonis küsiti: Ega sa ei mõtle ometi Soome tagasi minna, kui oled juba Ameerikasse pääsenud? Pariisis küsiti: Millise loa ma olen hankinud, et mul lasti välismaale sõita. Veel 1985. aastal küsis Suurbritannia kaitseminister, mitu Nõukogude diviisi paikneb Soome territooriumil. Isegi

¹ Artikkel on valminud sihtfinantseeritava teadusteema “Kultuuriloo allikad ja kirjanduse kontekstuaalsus” (SF0030065s08) raames.

² Ei sünni armastust ilma õiglusega, ei sünni õiglust ilma võitlusega, ei ole võitlust ilma ühtse rindeta – katke taistolaste populaarsest laulust.

asjatundlikud inimesed hakkasid vestluse käigus peaaegu alati uurima, millised on Soome ja Nõukogude Liidu suhted: milline on nende tegelik iseloom? [---] See näitab, kui üldine oli tollal valitsenud arusaam, et Soome iseseisvus on nagu fakiiri köietrikk: efektne, aga kahtlane.” (Jakobson 2005: 859)

Perioodil, millest allpool juttu tuleb, ehitati üles Soome heaoluühiskond, mis alles nüüd tundub hakkavat murenema. Selle ühiskonna üks alustest oli kiire majanduslik ja tehnoloogiline areng, teiseks aga solidaarne, inimeste võrdsust ja sidusust arvestav ja loov sotsiaalpoliitika. Ehk – lihtsustatult väljendudes – Soome inimeste kõrge elatustaseme ja suure heaolu võimalikult paljude jaoks tagas ühelt poolt Ameerika tehnoloogia ja teiselt poolt NSV Liidu ideoloogia, nii et kiiresti arenev ja tõhus majandus käis koos töötavast inimesest hooliva sotsiaalpoliitikaga. 1960. aastatest alates oli Soomes rakendunud stipendiumide süsteem, mis võimaldas paljudel noortel teadlastel ja inseneridel täiendada end USAs; vahest ka seetõttu on Soomet peetud üheks kõige amerikaniseerunumaks maaks Euroopas. 1960. aastate vabameelsust Soomes, nagu kogu Euroopas, kujundas suuresti uus noorsookultuur, mille tuumaks oli Ameerikast pärit uus muusika, s.t rokkmuusika. Teiselt poolt kujundasid Soome poliitilist õhustikku vasakjõudude mõju ja erisuhted Nõukogude Liiduga, mis pikka aega ohjeldasid Soome kapitaliste kasumitejahil. Ajaloolane Heikki Ylikangas märgib oma Soome ajaloo sõlmkohti valgustavas ülevaate teoses, et NSV Liidu kadumise järel hakkas kasvama ebavõrdsus Soome ühiskonnas, sest oli kadunud vasakjõudude surve, mis oli aastakümneid Soome kapitaliste sundinud oma ahnust taltsutama: „...heaoluühiskond ja solidaarne palgapoliitika loodi kommunismi ja seda toetava Nõukogude Liidu hirmus. Kui need ähvardavad tegurid olid ajaloo näitelavalt kadunud, sai teise vormi ka turumajandus. Inimnäoline kapitalism taandus, sest selle esilolu nõudvad põhjused olid kadunud.” (Ylikangas 2009: 369)

Eestlastele, kes sel ajal teadsid Soomest korraka palju (Tallinnas nähtav Soome televisioon) ja vähe (nõukogulik tsensuur), paistsid asjad üldiselt teistmoodi. Meie teadsime, et Soome oli Talvesõjas võidelnud ja pääsenud nii Punaarmee lõplikust sissetungist. Teadsime ka, et elu Soomes oli 1960.–1980. aastatel väga palju jõukam kui Nõukogude Liidus ja et soomlased võisid vabalt igale poole (sh ka Tallinna ja Leningradi) sõita. Terasemad meist teadsid, et demokraatlikus Soomes olid olemas kõik poliitilised jõud, kaasa arvatud kommunistid. See oli meie jaoks üks kindlamaid märke, et Soome oli normaalne läänelik maa.

Viimaste kümnendite tihe läbikäimine Eesti ja Soome vahel nii riiklikult kui rohujuuretasandil on meis tekitanud illusiooni, et Eestis tuntakse Soomet. Samas on siin olnud raske mõista sealpooleid suhtumisi, mis kõige valulikumalt puudutavad eestlasi siis, kui kõne alla tuleb Venemaa või endine Nõukogude Liit. Meile on olnud arusaamatu soomlaste pooldav või ettevaatlik suhtumine nõukogude elulaadi, mida meil on tavaks nimetada soometumiseks, tegelikult mõistmata, mida see termin kõik võib tähendada. Eestlased mäletavad seda toetust ja abi, mis tuli soomlastelt meie iseseisvumise eel ja ajal. Aga mäletatakse ka seda ettevaatlikkust, millega ametlik Soome, eriti president Mauno Koivisto Balti riikide iseseisvumisse suhtus.

Eesti ajaloo tõlgendamine tõusis Soomes kõneaineks paar aastat tagasi ja dispuudid selle üle olid ootamatult ägedad. Pinna valmistas ette eesti juurtega soome kirjaniku Sofi Oksaneni romaan „Puhastus” (2008). Eesti ajaloost kõnelev ja lugejates suurt huvi äratanud romaan tõstis fookusesse ka autori, kes esines palju Soome meedias ja kõneles soomlaste jaoks ebamugavatest asjadest, nagu Nõukogude okupatsioon, küüditamised, ametliku Soome variserlik suhtumine Eesti saatusesse ja taistolaste levitatud valed nõukogude tegelikkuse kohta. Soomes oli nn soometumisdiskussiooni (mille sisu lühidalt öeldes oli lõputu arutamine küsimuse ümber, kas soomlased olid venelaste ees käpuli põhjusega või ilma) peetud 1990. aastatel ja võimulolevad poliitikud ei näinud meelsasti selle jätkumist. Paljud endised aktiivsed vasakpoolsed, sealhulgas ka Nõukogude Liidu ihalejad, olid poliitikas ikka veel tegevad, ka kõrgetel kohtadel, ja see veendumus, et Venemaaga peab Soomel olema erisuhe, püsib visalt. Avaliku diskussiooni algatasid Soome antifašistid pärast Sofi Oksaneni ja Imbi Paju koostatud artiklikogumiku „Kaiken takana oli pelko. Kuinka Viro menetti historiansa ja miten se saadaan takaisin” ilmumist 2009. aasta märtsis (eesti keeles „Kõige taga oli hirm”, 2010). Samas oli eesti inimesel seda raske diskussiooniks pidada, pigem oli see erisugune vaatemäng. Noorte kenade naiste vastas olid inimesed justkui ammu kadunud minevikust, sellised, kes süüdistasid raamatu koostajaid ja autoreid „nõukogudevastasuses”. Eestlasele tundus üllatav, et niisugused „antifašistlikud” esinemised, peamiselt kahe väga aktiivse inimese suust ja sulest, leidsid Soomes kuulajaid ja kaasatundjaid. Sellel on mitmeid põhjusi, ja allpool käsitleme ühte neist, Soome Kommunistliku Partei vähemustiiiva – taistolaste – olemust ja tegevust, millest Eestis pole siiani kuigivõrd räägitud. Taistolasi on meenutatud Soome-Nõukogude Liidu erisuhetest rääkides (Sofi Oksanen, Iivi Masso), kuid isegi üldmõiste – *taistolaisuus* – puudub eesti keeles. See rühm tegutses eriti aktiivselt 1970. aastate Soome poliitikas ja kultuuris, praegusel ajal neil oma organisatsioon puudub. Selle aate pooldajad on kas oma aatest lahti öelnud või seda modifitseerides astunud Vasakliitu (loodud 1990), nn uude Soome Kommunistlikku Parteisse (registreeritud uuesti 1997) või liitunud rohelistega.

Vana, 1918. aastal Moskvas asutatud Soome Kommunistlik Partei lõhenes Praha invasiooni järel 1968. aastal kaheks tiivaks: enamus mõistis NSV Liidu käitumise hukka ja siirdus eurokommunistlikele positsioonidele, vähemus – kelle juhiks oli Taisto Sinisalo (sealt nimi tais-tolased, mida asjaosalised ise vältisid) – jäi aga kindlalt Moskva liinile, toetades püsimist klassipositsioonidel ja võitlust imperialistide vastu. Mis eestlaste jaoks tundub kummaline, on selle klassipositsiooni ja jäiga liini järgijate tähelepanev osa 1970. aastate Soome noorsooliikumises ja kultuuripoliitikaks. Praegu öeldakse, et neid polnudki tegelikult nii palju, aga nad olid väga häälekalt ja nähtavalt esil. Ligi kümneks aastaks muutus vastav retoorika koos Nõukogude Liidu ihalemisega silmatorkavaks jooneks Soome üliõpilaselus ja kultuuriringkondades. „Kuidas peaks mõistma nõukogudesõbralikku üliõpilasliikumist, mis sellisena oli ainulaadne kogu läänemaailmas ja eriti veel maal, kus vaid mõni aastakümme tagasi oli hädavaevalt välja tulnud sõjast

sellesama Nõukogude Liidu vastu?” (Alapuro 2001: 339). Nii on küsinud viimase kahe aastakümne jooksul Soome ajaloolased ja ühiskonnategelased. Kuigi küsimus noortest stalinistidest on jäänud soometumisdiskussioonis tähtsamate asjade (*YYA-sopimus* ehk vastastikuse sõpruse, koostöö ja abistamisleping, peavoolu meedias aastaid rakendatud enesetsensuur ja selle tagajärjed, U. K. Kekkonen riigi valitud presidendina 25 aastat) varju, on taistolaste tegevus ja nende suhtumine oma minevikku Soome ajakirjanduses olnud ikka tagasitulev teema.

Kogu laialulusliku teemat puudutava kirjanduse seas toetun siinkohal kahele kokkuvõtvale raamatule, milleks on „Taistolaisuuden musta kirja” /must raamat/ (Kylävaara 2004) ja sellega ositi polemiseeriv „Taistolaisuuden harmaa kirja” /hall raamat/ (Mäki-Kulmala 2004), kus käsitletakse nähtust kas ründavalt või ennastõigustavalt. Taustaks selle nähtuse või liikumise tekkimisele on muidugi üliõpilasnoorsoo radikaliseerumine 1960. aastatel. Kuid kui mujal Euroopas levisid marksismi revisionistlikud voolud, nagu maoism ja trotskism, ja tugevad kommunistlikud parteid näiteks Itaalias ja Prantsusmaal leidsid enda jaoks eurokommunismi, siis Soomes sündis 1960. aastate vabameelsuse järel 1970. aastatel parteiline stalinistlik liikumine. Kaasaegsed soomlased küll väidavad, et kõik noored radikaalid ei saanud hiljem taistolasteks, et *post hoc* ei ole *propter hoc*, kausaalsus ei ole otsene: ekspluateerivate kapitalistide, Vietnami sõja, kolmandate riikide vaesuse vastu protesteerimine oli üks asi, mis haaras masse, klassiteadlik stalinism hoopis teine nähtus, millega läks kaasa ainult väike osa radikaalidest.

1970. aastad oli karm kümnend, kus paljud illusioonid purunesid ja sõja järel sündinud arvuliselt suur sugupõlv (*suuret ikaluokat*) hakkas realistlikult kavandama oma tulevikku. Kuid pöördumine stalinismi oli ikkagi Euroopa kontekstis imelik ja seda saabki vist seletada ainult Soome ja Nõukogude Liidu erisuhtega. Teine taistolaste lemmikmaa oli Saksa Demokraatlik Vabariik. Need noored stalinistid lugesid tões ja vaimus Leninit, uskusid klassivõitluse teooriasse ning võitlesid sotsialistliku revolutsiooni eest Soomes. „Kui USA-s halvustati Johnsonit ja Nixonit, Saksamaal jälestati Adenauerit ja Kissingeri, Prantsusmaal vihati De Gaulle’i, siis Soomes imetleti Kekkoneni” (Tavainen 1993: 32). On võimatu kujutledagi, et de Gaulle oleks suhelnud noorte radikaalidega, aga Kekkonen korraldas neile Tamminiemis vastuvõtte. Soome noorte politiseerumine radikaliseerumise järel oli sujuv ja praegu viitavad endised taistolased sageli just selle esimese, vaba ja mässulise perioodi ilule; pealegi mässas kogu nende põlvkond nii Euroopas, Ameerikas kui Aasias. Oli mustade mässu (*black power*), oli lillelapsi (*flower power*), oli Ladina-Ameerika partisane; seega oli vabadust, optimismi ja narkootikume. Kuid kui 1960. aastatel usuti, et sotsialism tähendab vabadust, siis 1970. aastatel tahtsid needsamad vabadusse uskujad teisitimõtlejaid vangipanna. Vaba anarhism muutus uue kümnendiga teistsuguseks igal pool.

Allpool üritatakse seletada muutuse käiku Soomes. Seal saatis seda muutust oma muusika, mida võiks nimetada agitpropiks. Noored üldiselt ei võtnud seda muusikat kui poliitilise kuuluvuse märki, pigem kui ühiskondlikku seisukohavõttu, mis esindas üldhuma-

nistlikke aateid. Vanad vene revolutsioonilised laulud, vanad soome töölislaulud, uued sõjavastased laulud (need, mille näiteid omaaegses Eestis nimetati „protestilauludeks”) arranžeeriti noortepäraseks ja need levisid väga laialdaselt. Taistolaste mütoloogia juurde kuulub kindlasti pilt kitarridega ja pikkades seelikutes neidudest, kes laulavad sõjavastaseid laule. Oli angažeerituse aeg (*osallistuminen*), kus noored inimesed tundsid, et maailma saatust tuleb muuta ja nende asi on seda teha.

Taistolased olid valdavalt noored inimesed, nende juhid olid sageli õppinud Moskvas rahvusvahelises parteikoolis (Krekola 2001: 164). Nende hulgas oli palju soomerootslasi, jõukate vanemate lapsi, kuid ka kaugetest kolgastest linnadesse jõudnud edasipüüdlikke noori inimesi, sageli neid, kelle perekonnas oli 1918. aastal punaste poolel võidelnuid või langenuid. Taistolaste tugikohtadeks Soomes olid Soome-Nõukogude Liidu sõprusühing ja eriti Rahupooldajate liikumine. Otse nende organisatsioonid olid Ajakirjanike liit (Toimittajaliitto), Teadustöötajate liit (Tutkijaliitto) ja Kultuuritöötajate liit (Kulttuurityöntkijäin liitto). Eriti esimese puhul on muud, sinna liitu mitte kuulunud ajakirjanikud kurtnud taistolaste surve ja jälgimise üle. Viimase kohta on aga Eestis elav Soome ajakirjanik Jorma Rotko, kommenteerides soomlaste ettevaatlikku suhtumist Venemaasse, hiljuti ütelnud: „Esitaks võttis Soome kultuuriringkondades 1970.–1980. aastatel võimust uusstalinistlik liikumine Kultuuritöötajate liit, kelle käpa all oli 95 protsenti toonastest kultuuritöötajatest. Tänapäeva Soome kirjastustes on neid liidu liikmeid praegugi jalaga segada. Enamik neist pole küll enam stalinistid, aga neile ei meeldi nõukogude surve all elatud aega mäletada.” (Rotko 2010)

1960. ja 1970. aastad olid Euroopas vasakradikalismi kõrgajaks. Heaolu kasv ja oluliselt suurenenud üliõpilaste arv tõid kaasa mullistusi, mis kulmineerusid 1968. aasta üliõpilasrahutustega Pariisis. Soome paralleelid sellele mäsule olid hoopis leebemad. Helsingi keskuses on kaks üliõpilasmaja, s.t Üliõpilaskondade Liidule kuuluvat hoonet. Legendaarsem neist on vana (*Vanha*), mis sai valmis 1870. aastal ja mille ehitamiseks Koidula, „Üks eesti käsi ja süda”, oli saatnud 10 hõberubla. Selles majas pidi toimuma 23. novembril 1968. aastal Soome Üliõpilaskondade Liidu loomise 100. aastapäeva pidulik aktus. Päeval olid aga noored radikaalid protestiks vanameelsuse ja tarbetute traditsioonide vastu majja sisse tunginud ja punased lipud akendest välja riputanud. Seda nimetati „Vana vallutamiseks” (*Vanhan valloitus*), mis jäi mütoloogilise märgina Soome üliõpilasliikumise ajalukku. Üliõpilaskonna Liidu aktus peeti linnas ühes teises saalis ja seal kõnelnud president Kekkonen oli vallutajate suhtes pigem mõistev kui hukkamõistev. Kogu sündmus ei olnud ilmselt kuidagi hirmutav, aga sai sissejuhatuseks hoopis tõsisematele aegadele. Iseloomulik ajastule oli, et intellektuaalid olid vasakpoolsed, parempoolseid intellektuaale ei olnud olemas. Uus ideoloogia tuli sisse massiivselt uute ja kaasahaaravate laulude ja rütmidega, küsides agressiivselt „Kenen joukoissa seisot?” (*kelle poolt oled sina?*).

Soome praeguses aja- ja kultuuriloos ei taheta ei nähtust ennast ega sellega seotud inimesi meenutada, viidates, et nähtus (nimetame seda edaspidi siin *stalinismiks*) oli marginaalne, ei saanud kunagi masside toetust ja on ammu hääbunud. Teised aga tuletavad meelde, kuidas kõrgkoolid, gümnaasiumid, teatrid, ka ajakirjandus, oli peaaegu terve aastakümne jooksul selle liikumise toetajate agressiivses haardes. Taistolaste eestvõtmisel jälitati teisitimõtlejaid nende „nõukogudevastaste” väljaütlemiste ja meelsuse pärast, sunniti ettevaatusele kõrgkoolide õppejõude ning nõuti osalevat, aktiivset kunsti teatris. Osalejate meenutuste järgi oli see liikumine totaalne, selles kaasategijatelt nõuti pühendumist ja kõikide veendumuste jagamist, andes samas n.ö vastutasuks eriti tugeva kuuluvuse, meelemeelset. Paljud kaasategijad mäletavad oma noorusest just seda osaleja, kaasategija tunnet, mis liitis ühtesid väga tugevasti kollektiiviga ja andis sellega turvatunde, teistele aga mõjus ahistavalt see grupi meelevald, mis täielikult eitas individuaalsust, vaba mõtlemist. Praeguses maailmas vastab vene jõuline noorteliikumine „Naši” minu kujutluses sellele, millisena võis paista noorte taistolaste maailmapilt ja tegutsemistarm.

1970. aastatel taandus noorsooliikumisest kõikjal Euroopas uljas mässumeelsus, mis asendus parteidistsipliiniga. Saksamaal ja Itaalias tekkisid terroristlikud rühmitused. Soome noored stalinistid hakkasid oma aktsioonidega kujundama ühiskondlikku vaimsust ülikoolides. Lõpuks tuli Moskvast koos koolituse ja juhenditega ka raha ja mässumeelsete boheemlaste asemel said liikumist juhtima üha enam arvestavad parteikarjeristid. Taistolaste mõjuvõimu kultuurielus, mis keskendus aastaile 1972–1977, on seletatud ka president Kekkoneni soosinguga. Kekkonen oli esimest korda valitud presidendiks 1956. aastal ja püsis sellena – valitud presidendina – oma vabatahtliku lahkumiseni tervislikel põhjustel 1981. aastal. Samas toimusid Soomes järjepidevalt korralised presidendivalimised, mis igakord ei läinud komplikatsioonideta. Opositsioon Kekkoneni vastu oli alati olemas, kuid see muutus üha marginaalsemaks. Vahepeal (1974) valiti Kekkonen korra presidendiks eriseaduse alusel, kuid tema jaoks viimastel, 1978. aasta valimistel võitis ta täiesti demokraatlike protseduuride järel 82,3% valijameeste häältest (Vihavainen 1987: 898). Soome poliitikas selleks ajaks üldistunud retoorika kohaselt oli just tema ainuke võimalik president, sest ta oli parim mees korraldama Soome idasuhteid „üldistel põhjustel”. „Üldised põhjused” olid Soomes laialt levinud eufemism, mis võttis kõigile mõistetavalt kokku vajaduse korralda oma riigiasju suurt idanaabrit ärritamata. Soomel olid Nõukogude Liiduga erisuhted, mida suur hulk inimesi hindas kokkuvõttes positiivselt, sest see tagas Soomele kasulikud kaubandussuhted Venemaaga. Vastutasuks pidid Soome suured ajalehed ja kesksed kirjastused jälgima, et nad ei avaldaks midagi „nõukogudevastast”, sest seda jälgisid Nõukogude Liidu saatkonna töötajad ja Helsingis resideeruvad arvukad KGB-lased väga teraselt.

Nii kujunes välja olukord, mida pärast N. Liidu kokkukukkumist iseloomustati kui „käpuliolemist” (*rähmällään oloa*). Sealjuures pidasid uurijad ikka vajalikuks täpsustada – käpuli ei

olnud mitte kogu rahvas, vaid eliit. (Vihavainen 1991, Entäs... 2001 jms). „Erisuhte” aluseks Nõukogude Liiduga oli 1948. aastal sõlmitud YYA-*sopimus* (Sõpruse, koostöö ja vastastikuse abistamise leping). Seda lepingut pikendati aeg-ajalt, viimast korda kirjutas pikendusele alla president Mauno Koivisto 1983. aastal Moskvast ja selle järel pidi leping kehtima veel 20 aastat (s.t aastani 2003!). Küsitluste alusel pidas 1981. aastal 81% soomlastest seda lepingut positiivseks, 4% negatiivseks. (Vihavainen 1993: 906). Võib siis arvata, missuguse üllatusena tabas mitte ainult Soome poliitilist eliiti, vaid ka Soome rahvast Nõukogude Liidu kokkuvarisemine.

Taistolaste liikumine hakkas vaibuma juba 1980. aastatel. Vormiliselt läksid selle pooldajad üle 1990. aastal moodustatud Vasakliitu. Praegu, väljastpoolt vaadates näib, et sellel liikumisel peaaegu ei olnud nn tavalisi pooldajaid, seal olid kõik kaasategijad, seal valitses olukord, kus „meie” oli ühel pool ja kõik teised vastas. Kaasategijate edasine saatus on olnud üsna erinev. Osa neist suri viinasurma, osa kahetses avalikult, paljud osalevad praegu lugupeetud inimestena Soome kultuurielus. (Pirkko Saisio, Kaisa Korhonen, Kalle Holmberg, Kaj Chydenius jpt). Mõned liitusid rohelistega (nt europarlamenti liige Satu Hassi). Suurem osa, kes olid olnud kaasas sellepärast, et see andis võimaluse tõusta võimu juurde, jäid kõrvale ja said nn „mantlipöörajateks” (*takinkääntäjät*).

Mis aga tegelikult sündis taistolastega 1970. aastatel? Mida nad tegid ja miks nad seda tegid? Liikumise „Halli raamatu” autor Heikki Mäki-Kulmala rõhutab kaasategijate idealismi. Kogu tema seletuse paatos on, et omaaegsed organisatsiooni liikmed ei ahistanud kedagi, nemad uskusid võrdsusse ja vendlusesse, mis pidi saavutatama klassivõitluse ja sotsialistliku revolutsiooni kaudu. Kapitalismis ekspluateeriti töönimesi, Soome tulevik pidi olema ekspluateerimisest vaba, s.t sotsialistlik ühiskond.

Jah, see seltskond imetles Nõukogude Liitu, kuid mitte seda, mis realselt eksisteeris, vaid seda, milliseks see maa pidi ideaalses tulevikus saama.

1970. aastatel oli Nõukogude Liit oma võimsuse tipul. President Kekkonen toetas taistolasi oma huvides, kasutades neid kui vahikoeri, kes pidid hoolitsema selle eest, et Soomes ei levitatakse nõukogudevastaseid avaldusi ja meeleolusid. Niisugusel taustal saab selgeks ka vaikimine Eesti ajaloost Soome peavoolu meedias ja kooliõpetuses, mille üle palju on kurdetud ja mille tulemusena praegugi veel suur hulk nooremaid inimesi ei ole kunagi kuulnud näiteks Eesti okupeerimisest ja annekteerimisest Nõukogude Liidu poolt. Nõukogude Liidu imetlemisega käis kaasas nimelt „nõukogudevastase” jälitamine koolide ja ülikoolide „rakukestes”. Nii oli 1974. aastal Sotsialistlik Õppijate Liit (*Sosialistinen Opiskelijaliitto*, SOL) avaldanud oma „Musta raamatu” (*Musta kirja. Todistusaineisto imperialismiin ja äärioikeston vaikutuksesta Suomen korkeakouluopetukseen – Töendusmaterjal imperialismi ja paremäärmusluse mõjudest Soome kõrgkooliõpetuses*), mis puhtaimas stalinismi vaimus kutsus „kõiki õppijaid, kõrgkoolide töötajaid, progressiivseid inimesi ja organisatsioone võitlusesse impe-

rialismi ja paremradikalismi vastu” (Mäki-Kulmala 2004: 132). Sedalaadi ebaseeldivate nähtuste mahavaikimisi on Soome ajaloost palju teada, kuulsaim näide on Solženitseni „Gulagi arhipelaagi” avaldamatajätmine kirjastuses Tammi. Samas tuleb rõhutada, et Soome oli siiski demokraatlik maa ja teost ei keelatud, selle andis välja pisikirjastus, kuid teosest ei kirjutatud midagi Soome suurtes lehtedes.

Kokkuvõttes suudeti kujundada (eriti tõhusalt 1970. aastatel) niisugune vaimne atmosfäär, kus Soomes arvatigi üldiselt, et Nõukogude Liitu ei maksa ärritada ja ebamugavatest asjadest tuleb vaikida. Olid küll olemas Rootsi lehed, kuid neid ei lugenud ju rahva enamik. Seega vajusid kõik ebamugavad asjad, ka Talvesõja mälestus ja Balti riikide saatus, ühisteadvusest välja ja küllalt suur hulk noori kasvas üles mustvalges maailmas, kus NATO oli kurjuse kehastus ning Nõukogude Liit võrdsuse ja õigluse töötatud paradiis, kus ei olnud kapitalistlikku tarbimist ja ahistavaid reklaame. „Kui räägitakse soometumisest, oleks eriti tähtis teha vahet, millal oli tegemist isamaa kasu silmas pidava vältimatu idasuhete hoidmisega, millal aga tegeliku roomamisega oma poliitilist kasu silmas pidades,” on soome ajaloolane takkajärgi resümeeerinud (Hentilä 1999: 111).

Taistolaste „Must raamat” on artiklikogumik, mille on koostanud liikumisse kuulunud toimetaja ja teatraal Ilkka Kylävaara. Selle vaade asjadele on mitmekülgsem, kaasasolijate nostalgilistele meenutustele on lisatud kriitilisi seisukohti, muuseas ka väljaspoolsetelt, kes üldiselt ei ole tahtnud selles diskussioonis osaleda. Nii näiteks heidab 1968. aastal sündinud ajakirjanik John Lagerbohm liikumise käsitlemisele ette seda, et kirjutavad ja meenutavad ainult need, kes olid kaasas, s.t kirjutavad vaid endised taistolased. Diskussioonis puudub seega tasakaal, puudub objektiivne ülevaade takkajärele ja väljastpoolt. Kirjutamise hetkel 35-aastane John Lagerbohm on oma seisukohad vormistanud 35 punktina. Toome allpool neist esile siinses kontekstis olulisemad. Liikumine nõudis tingimatut solidaarsust ja lojaalsust bolševistliku suurvõimu diktatuurile, seades oma eesmärgiks sotsialistliku revolutsiooni läbiviimise Soomes. Kehtiva riigikorra kohaselt oli seega tegemist kõige ehtsamate riigireeturiatega, kelle eeskujuks ja ideaaliks oli Talvesõja nukuvallitsuse juhi O. W. Kuusineni tegevus ja eesmärgid. Oma eesmärgi üritati saavutada võõrriigi sõjaväe abil, ähvardades soomlasi nõukogude tankidega. Vastastega võideldi nii, et käidi nende peale kaebamas Nõukogude Liidu saatkonnas. Taistolased tõlgendasid ajalugu omamoodi, surudes peale nõukogude ideoloogias tavapäraseid seisukohti Ida-Euroopa ajaloo kohta. Taistolased hindasid ka poliitilisi teisitimõtlejaid nõukogude malli järgi, nimetades Aleksandr Solženitsõnit, Andrei Sahharovi, Václav Havelit, Lech Wałęsät jt nendesarnaseid „rahvavaenlasteks” ja „imperialismi käsilasteks”. Kultuurielus tähendas nende mõju ennekõike proletaarse diktatuuri, klassivõitluse, vägivalda ja revolutsioonilise paatose kuulutamist oma lauludes, luuletustes ja teatrietendustes. See oli võimu, distsipliini ja vägivalda ülistamine. Taistolased kasutasid oma ideoloogia levitamiseks ära kõiki läänemaailma demokraatlike vahendeid: meelevaaldusi, demonstratsioone, marsse, pikette. Samas taheti aga rakendada ühiskonnale ebademokraat-

likke piiranguid ja tsensuuri. Nad esitasid seaduseelnõusid, mille järgi pidi neid, kes kritiseerisid Nõukogude Liitu või kommunistlikku ideoloogiat, karistatama. See oli intelligentsi, mitte rahva või tööliste liikumine. Seal valitses range distsipliin ja enesetsensuur. Selles liikumises osalejad oli valetajad – ükskõik, kas nad valetasid siis endale või teistele. „See oli isiklik tragöödia – selle maa kõrtsid on nüüd täis kibestunud ja ärajoonud vanu seltsimehi” (Lagerbohm 2004: 262–269).

Teine uurija kirjeldab seda liikumist kui ususekti. Mõistes ja heaks kiites sotsialismi aadet vabades inimestes, rõhutab ta: „Sotsialismi ja Nõukogude Liidu samastamine on suurimaid reetmisi maailma ajaloos. See on umbes sama, kui keegi väidaks, et taevariik on tõeks saanud nõiaprotsessides.” (Tarvainen 1993: 176)

Kirjelduste järgi oli taistolaste liikumine alguses väike ja imelik opositsioonirühm, mis aga hakkas 1972. aasta järel kasvama kui mäeküljelt alla veerev lumepall. Küsime, miks? Veikko Tarvainen nimetab sellele vastust otsides agressiivset värbamist, lihtsat ja selget ideoloogiat, mis pakkus turvatunnet, rühma vaimu, mis aitas kahtlejalte jõuda selgusele. Keerukas maailmas pakkusid need leninistid (stalinistid?) lihtsaid vastuseid kõikidele küsimustele, terviklikku maailmaseletust ja kuuluvusetunnet (Tarvainen 1993: 176). Oli ka praktilisi põhjusi – majanduslikult turvatud õppimine välismaal on ahvatlenud noori kõikjal ja alati. Kuid oli palju lihtsam saada stipendiume Moskvasse ja Rostockisse kui Londonisse või New Yorki. Soome ajaloole tagasi vaadates võiks juurde lisada veel ühe teguri – Soome kommunistliku partei ajaloo. Fakt, et partei oli olnud 1920.–1930. aastatel pöranda all ja legaliseeriti alles pärast II maailmasõja lõppu, andis kommunistide tegevusele romantilist hõngu. Nõukogude Liidu tegelikku ajalugu ju ei tuntud ka Soomes (nagu Nõukogude Eestiski), kuid üldine seisukoht, et kommunistid võitlevad rõhutatute eest, sobis angažeeritud aja ideaalidega.

Nõukogude Liidu kokkukukkumine tabas Soome poliitilist eliiti ootamatult. Sellele järgnes majanduslik depressioon, milles idakaubanduse kadumine mängis oma suurt osa. Taistolaste ideed näisid olevat lõplikult surnud ja liikumine ise hajunud jälgi jätmata. Selle järeloomõjud on ilmnunud hoopis hiljem, kui Soome ajakirjanduses ilmusid ajakirjanik Leena Hietanen ja dotsent Johan Bäckmani ründavad kirjutised Eesti kohta³. Ma ei tea, kas kaks nimetatud inimest olid oma nooruses seotud taistolaste liikumisega, kuid nende praeguses

3 Iseenesest on huvitav, et 2008. aastal Eesti Vabariigile hukku kuulutanud Johan Bäckman koostas ja toimetas 2001. aastal ilmunud mahuka koguteose “Entäs kun tulee se yhdestoista? Suomettumisen uusi historia” (*Aga kui tuleb see üheteistkümnnes? Soometumise lühike ajalugu*), mis üsna objektiivselt, igatahes väga mitmekülgset, kohati lausa tüütute kordustega vaatab läbi Soome ajalugu ja suhteid Nõukogude Liiduga aastatel 1945–2005. Mis dotsent Bäckmaniga vahepeal juhtus, võib ainult arvata. Pärast seda, kui ta hüsteeriliselt oli 2008. ja 2009. aastal rünnanud Eesti poliitikut ja ajaloolasi, võttis ta 2010. aastal sõna nende Soome poliitikute või ametnike vastu, kes tema meelest ei suhtunud piisava austusega Venemaasse. Artiklikogumiku pealkiri viitab Väinö Linna romaanile “Tundmatu sõdur” sellele episoodile, kus üks meestest teatab, et Soome sõdur saab vastu kümnele tiblale. Ja ta kaaslane küsib – aga mis siis, kui tuleb üheteistkümnnes? (Entäs... 2001: 10)

tegevuses on väga äärmuslikult väljendunud sektantlik klassipositsioon, kus asju nähakse väga selgelt nõukoguliku või suurveneliku šovinismi vaatekohast ning teisi arvamusi eitatakse kirglikult. Nii lubas Leena Hietanen ühes teleesinemises märtsis 2009 tanke Tallinna tänavatele, kui eestlased ei lõpeta venelaste rõhumist. Vahest nende arutu kirglikkus ongi sundinud seni tasakaalukaid soomlasi (kes usuvad, et alati tuleb ära kuulata ka teine arvamus), avarama pilguga vaatama oma lähinaabrite ajalooli. Veel enne, kui Soome meedias 2009. aastal hakati arutama Eesti okupeerimise küsimusi, märkas taistolaste ideoloogia varjatud esiletõusu Soomes elav poliitikateadlane Iivi Masso, kes 2008. aasta suvel võttis selle Eesti ajakirjanduses jutuks: „Aastatuhande vahetuse aegu oli Soome äärmusvasakpoolsus – nimetagem seda stalinismiks, kommunismiks või soomepäraselt taistolaste liikumiseks – välja surnud. [...] Kevadel 2007 lahkus Vasakliidu populaarne juht Suvi-Anne Siimes poliitikast, öeldes, et tema katsed stalinismi parteist välja juurida osutusid ebaõnnestunuks. Sama aasta sügisel avaldas rühm Soome avaliku elu tegelasi, sealhulgas tuntud ja tunnustatud poliitikuid ja intellektuaale, soovi püstitada Helsingisse Lenini kuju. Lenin olevat ikkagi selle hea ja õige kommunismi isa ning lisaks see lahke mees, kes kinkis Soomele iseseisvuse.

[...] Lõpuks koosneb ju tänane ühiskondlik-poliitiline eliit peamiselt 70. aastate tudengitest, kellest paljud kuulusid taistolaste hulka. Mõned neist on selgelt vanadest vaadetest lahti öelnud, teised aga ehk vaikides revolutsioonile uusi võimalusi oodanud. Tähendab, uusstalinism pole Soomes päris nii marginaalne, kui üldise poliitilise kliima ja tavainimeste enamiku arvamuse taustal võiks oletada. See hingitseb ja otsib uusi avaldumisvorme paigus, kus taistolased end varemgi hästi tundsid: ülikoolides, kultuuriringkondades, maailmaparanduslikes rahu ja õigluse liikumistes.” (Masso 2008)

On vana tõde, et äärmused kohtuvad. Ajaloolistes tagasivaadetes on taistolaste liikumist mitmel puhul võrreldud sõjaeelse mõjuka üliõpilasorganisatsiooni, Akadeemilise Karjala Seltsi tegevusega (Ylikangas 2009, Alapuro 2001).

Mõlemal puhul on olnud tegemist noorte haritlaste liikumisega, kes pidasid endid rahva eestkõnelejaiks. 1930. aastatel oli selleks rahvaks maarahvas, s.t talupojad, 1970. aastatel tööliised. Kaugema paralleelina tulevad meelde narodnikud, Venemaal 19. sajandi lõpul tegutsenud partei „Narodnaja Volja” liikmed, kes 1881. aastal korraldasid atentaadi tsaar Aleksander II-le. Soomes õhkus mõlemast noorteliikumisest fanaatilisest usku ja distsipliini, omavahelist meie-tunnet, mis väljaspool seisjates tekitas ilmset kõhedust. Nii oli olnud ka 1930. aastatel, kus Martti Haavio kuulutas noorte kohustusi oma rahva ees, kuid näiteks väljaspoolsed Olavi Paavolainen (Paavolainen 1960: 330–331, 385–386; 427) või Aarne M. Tallgren kirjeldasid liikumist kui fanaatiliselt ja kitsarinnalist oma ideoloogia pealesurumist. Nii kirjutas Tartu Ülikoolis töötanud arheoloogiaprofessor A. M. Tallgren erakirjas oma kunagisele õpilasele Harri Moorale 12. märtsil 1932. aastal: „Ja murettekitav – kui mitte kuritegelik – on igasugune muugi vaimne sallimatus Soomes. A.K.S.-i (milles ma, võib-olla ekslikult, ei näe midagi positiivset) ehtsoomlus (mis ohustab meie kultuuri

suuri väärtusi) ja üldine vaimne kitsarinnalisus. Olete õnnelikud Eestis, kus inimesed pole kaotanud tasakaalu, ja ma soovin südamest, et nakkus ei leviks teile, ei siit ega Saksamaalt. Mulle on alati tundunud, et Eesti on täiskasvanum kui Soome.” (Moora 2002: 446)

Kuid pandagu tähele, et ka valitsevat parempoolsust kritiseeriti kas privaatsetl (Tallgren) või takkajärgi (Paavolainen). Peavoolu valitsedes eelistati olla vait. Nii juhtus ka siis, kui peavool oli vastandmärgiline – äärmusvasakpoolsus. Selle avalik kriitika tuli ikkagi pärast taistolaste mõjuvõimu kadumist.

Alapuro viitab mõlemal juhul 1918. aasta kodusõjale. See 1918. aasta on soomlaste teadvuses püsinud väga visalt. Vahetult sõja järel kehtestas ennast üks pool, s.t kapitalistlik, nn Valge-Soome. Kaotusest hoolimata võitlesid teise poole mehed Talve- ja Jätkusõjas Soome iseseisvuse eest ja ohtlik klassikuristik arvati selle järel olevat ületatud. 1960. aastate radikaalsuse ühe allikana näevad ajaloolased (Ylikangas 2009: 331) muuhulgas ka vastuastumist nn „valgele valele”, kui nõuti uuesti nende sündmuste ülevaatamist ka teise poole seisukohalt. Rahva kasu mõisteti lihtsalt teisiti. On tähelepanuväärne, et kõik need, kes meenutavad Soome noorsoo radikaliseerumist, ei pääse mööda „Lapualaisooperast”, Arvo Salo tekstile kirjutatud Kaj Chydeniuse muusikalist, milles kujutati kommunismivastast parempoolset Lapua-liikumist kui midagi väga naeruväärset ja reaktsioonilist.

Kui noor inimene Soomes jõudis ülikoolini, pidi see kaasa tooma tõusu ühiskondlikus hierarhias. 1930. aastatel toimus see kindlasti, siis olid tõusu takistamas vaid paremad kohad hõivanud soomerootslased. Siit ka AKS-i võitlus soomluse, sealhulgas Helsingi Ülikooli soomekeelseks muutmise eest. 1960. aastatel oli kõrgharidus sedavõrd rohkem levinud, et jõudmine ülikooli ja selle lõpetamine ei taganud enam varem tavalist tõusu ühiskondlikus hierarhias. Ylikangas viitabki, et taistolaste tegelik eesmärk oli võitlus oma parema tuleviku eest, nii indiviidide kui põlvkonnana, s.t niisuguse ühiskonna eest, kus nemad oleksid võimul. Vana (kodanlik) ühiskond oli lõplikult valmis saanud ja neile seal eesrivi kohta ei jätkunud. (Ylikangas 2009: 329–330). Siit muuhulgas nii totaalne kannapööre, kõige sõjaseelse absoluutne halvustamine, sealhulgas ka täispööre suhtumises Nõukogude Liitu. AKS-i suur ülesanne oli olnud kaitseliini ehitamine „põhivaenlase” vastu. Taistolased leidsid selles „põhivaenlases” oma ideaali ja toetaja, kes pidi aitama Soomes üles ehitada neile sobiva ühiskonna. Mõlemad eksisid täielikult, Soome ühiskond ütles lahti nii ühe külgest venevihasest kui ka silmitust Nõukogude Liidu ihalemisest.

Kirjandus

Alapuro, Risto 2001. Taistolaisten puolustus. – Entäs kun tulee se yhdestoista? Suomettumisen uusi historia. Toimittanut Johan Bäckman. Helsinki: Söderström WSOY, lk 339–343.

- Entäs...** 2001 = Entäs kun tulee se yhdestoista? Suomettumisen uusi historia. Toimittanut Johan Bäckman. Helsinki: Söderström WSOY.
- Hentilä, Seppo** 1999. Itsenäinen Suomi idän ja lännen välissä. – Suomi. Outo pohjoinen maa? Näkökulmia Euroopan äären historiaan ja kulttuuriin. Helsinki: PS-kustannus.
- Jakobson, Max** 2005. XX sajandi lõpparve. Tallinn: Vagabund.
- Jushkin, Vladimir** 2009. Soometumise lätetel. – Diplomaatia nr 73, oktoober, lk 12–13.
- Krekola, Joni** 2001. Moskovan koulussa. – Entäs kun tulee se yhdestoista? Suomettumisen uusi historia. Toimittanut Johan Bäckman. Helsinki: WSOY, lk 164–188.
- Kylävaara, Ilkka** 2004. Taistolaisuuden musta kirja. Muistoja. Helsinki: Tammi.
- Lagerbohm, John** 2004. Raportti perusasioista nro: 61 911 000. – Taistolaisuuden musta kirja, Muistoja. Helsinki: Tammi, lk 272–271.
- Masso, Iivi** 2008. Nõukogude nostalgia Soomes. – Eesti Ekspress, 12. juuni.
- Moora, Harri** 2002. Meie rahvuskultuuri küsimusi. Koost Hando Runnel ja Ann Marksoo. Tartu: Ilmamaa.
- Mäki-Kulmala, Heikki** 2004. Taistolaisuuden harmaa kirja. Helsinki Pilot-kustannus Oy.
- Paavolainen, Olavi** 1960. Synkkä yksinpuhelu. Päiväkirjan lehtia vuosilta 1941–1944. Toinen painos. Helsinki: Otava.
- Rotko, Jorma** 2010. Eestis on Soomest suurem sõnavabadus. Intervjuu. – Õhtuleht, 8. mai.
- Tarvainen, Veikko** 1993. 60-luvun kapina. Helsinki: Like.
- Vihavainen, Timo** 1991. Kansakunta rähmällään: suomettumisen lyhyt historia. Helsinki: Otava.
- Vihavainen, Timo** 1993. Hyvinvointi-Suomi. – Suomen historian pikkujättiläinen. Päätoimittaja Seppo Zetterberg. 5. painos. Helsinki: WSOY, lk 847–915.
- Ylikangas, Heikki** 2009. Suomen historian solmukohdat. Helsinki: WSOY.

Sirje Olesk, PhD, Eesti Kirjandusmuuseumi vanemteadur. Kirjutanud eesti kirjandusest ja kultuuriloost, soome kirjandusest ja Soome-Eesti kultuurisuhetest. Olnud eesti kirjanduse ja kultuuri lektor Helsingi Ülikoolis. Kontakt: sirje@kirmus.ee